https://knowledgeflame.in PRGI Reg. No. MAHMUL/2024/89852 E-ISSN: 3049-1541
KNOWLEDGE FLAME
INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (KF-IMRJ)
(An International Indexed & Peer Reviewed Journal)

प्राचीन भारतातील संस्कृती आणि साहित्य एक अभ्यास

प्रा. दत्ता विठ्ठलराव साबळे
सहायक प्राध्यापक
आर. वाय. पी. कला महाविद्यालय, विहामांडवा, ता. पैठण,
जिल्हा- छत्रपती संभाजीनगर.

प्रस्तावना:

भारतात प्राचीन काळापासून संस्कृती आणि साहित्याचा विकास आणि विस्तार झालेला आहे ,याचे कारण भारतात अनेक शासक .भारतीय संस्कृती सदैव वैविध्यपूर्ण राहिली आहे . जीवन ,प्रत्येकाने आपापली विचारधारा .संस्थानिक यांचे शासन निर्माण झाले ,धर्मप्रसारक राज्य या ,प्रांत ,जाती ,त्यामुळे अनेक धर्म .पद्धती येथे निर्माण केलीनुसार संस्कृतीत विविधता अस्तित्वात आहेतसेच बाह्यस्थ व्यक्तींनी आपली संस्कृती येथे शजवली त्यामुळे अनेक . या संस्कृतीने येथील .संस्कृतीचा मिलाफ होऊन संस्कृतिक विविधता निर्माण झाली आहे मानवाला जीवन जगण्याची पद्धती आचारधार्मिक उत्स ,व्यवसाय ,राहणीमान ,विचार ,व , तर .धार्मिक कार्य इत्यादीचे ज्ञान दिले आहे ,सामाजिक जीवन ,मृत्यू यांच्या विधी-जन्म संस्कृती बरोबरचसाहित्याचाही उदय विकास आणि विस्तार झालेला आहेभारतात वेगवेगळ्या . ,विचार-आचार ,त्यांची शासन पद्धती ,धार्मिक विचार ,शासकांच्या काळात त्यांची जीवनपद्धती उ ,सणत्सव इत्यादीचे लिखित स्वरूप निर्माण झाले आहे या लिखित स्वरूपातील ग्रंथांनाच . साहित्य असे म्हटले जाते या .साहित्यातून मानवाला प्राचीन काळातील समाज व्यवस्था , धार्मिक दृष्टिकोन इत्यादीची संक्षिप्त ,भौतिक सुविधा ,मानवी जीवन ,राज्यकारभाराची पद्धती माहिती प्राप्त होत आहे या प्राचीन .साहित्य जतन करून ठेवले आहे जे आज ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून ओळखले जात आहे.

प्राचीन भारतीय संस्कृती आणि साहित्य यांच्या माध्यमातून आधुनिक समाज सुधारक , इतिहासकार यांना समाज विकासाची दिशा आणि ,सामाजिक कार्यकर्ते राजकीय लोकप्रतिनिधी दृष्टिकोन प्राप्त होत आहे या प्राचीन भारतीय संस्कृती आणि .साहित्याचे स्वरूप ,कार्य , या अनुषंगाने प्राचीन भारतीय .वैशिष्ट्ये इत्यादी घटकांचे अध्ययन करणे उचित ठरते ,महत्त्व संस्कृती आणिसाहित्य या विषयाची अध्ययनाची निवड करण्यात आली आहेसदरील अध्ययन . विषयाच्या संशोधनाकरिता पुढील प्रमाणे अध्ययनाच्या उद्दिष्टांची मांडणी करण्यात आली आहे.

गृहीतके:

1. प्राचीन भारतीय संस्कृती आणि साहित्य यांचा उदय वेगवेगळ्या शासकांनी केला.
2. प्राचीन भारतीय संस्कृती आणि साहित्य सामाजिक जीवन आणि धार्मिक जीवनाशी निगडित आहे.
3. प्राचीन भारतीय संस्कृती आणि साहित्य मानवाला जीवन जगण्याचे मार्गदर्शक आहे

संशोधनाची उदिष्टे:

1. प्राचीन भारतातील संस्कृती आणि साहित्य यांचे स्वरूप अभ्यासणे.
2. प्राचीन भारतातील संस्कृती आणि साहित्य यांची विविधता अभ्यासणे.
3. प्राचीन भारतीय संस्कृती आणि साहित्य यांचे महत्त्व आणि वैशिष्टये यांचा आढावा घेणे.

संशोधन पद्धती:

सदरील शोधनिबंधाच्या मांडणी करिता प्रामुख्याने वर्णनात्मक व संशोधनात्मक आराखड संदर्भ पंथ, मासिके, साप्ताहिके, पाक्षिके, वार्षिक अंक, वर्तमानपत्रे, शासनाचे प्रकाशित अहवाल इत्यादी अवलंब करण्यात आला. तर अप्रकाशित तथ्यामध्ये एम. फिल.. पीएच.डी.चे प्रबंध खाजगी संस्थांचे अहवाल अवलंब करण्यात आला आहे. तर शोधनिबंधाच्या तथ्य संकलनाकरिता द्वितीय स्त्रोतातील प्रकाशिततम्या संगणकावरील सांकेतिक स्थळे इत्यादीचा अवलंब करण्यात आला आहे.

विषय प्रतिपादन:

भारतात प्राचीन काळापासून हिंद, शीख, मुस्लिम, खिश्चन, जैन, बौद्ध या प्रमुख धर्माचे अस्तित्व आहे तसेच या प्रत्येक धर्मात दोन पंथ आहेत त्याचबरोबर येथे जाती व पोट जाती 3000 वास्तव्य करतात. या प्रत्येक धर्म व जातीची भाषा, आचार, विचार, धार्मिक प्रथा, परंपरा वेगवेगळ्या आहेत. तसेच त्यांची जीवन जगण्याची पद्धती राहणीमान वेगवेगळे आहे. त्यामध्ये भारतावर अनेक शासकांनी आपली सत्ता स्थापन केली आहे. त्यांनी आपल्या चालीरीती रिवाज यांचे प्रस्थ निर्माण केले आहे. त्यामुळे भारतात सांस्कृतिक विविधता निर्माण झाली आहे. या प्राचीन संस्कृतीचा उगम पुढीलप्रमाणे नमूद करता येतो.

प्राचीन संस्कृतीचा उगम : भारतात नाती, धर्म, शासक राजे महाराजे, संस्थानिक, सरंजामशाही इत्यादीनी संस्कृतीची निर्मिती केली संस्कृतीच्या माध्यमातून प्रजेला जीवन जगण्याचा मार्ग दर्शविला.

https://knowledgeflame.in PRGI Reg. No. MAHMUL/2024/89852 E-ISSN: 3049-1541
KNOWLEDGE FLAME
INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (KF-IMRJ)
(An International Indexed & Peer Reviewed Journal)

संस्कृतीचे स्वरूप :

प्राचीन संस्कृती साधी, सरळ आहे, या संस्कृतीमध्ये मानवाची जीवन जगण्याची पद्धत, व्यवसाय, धार्मिक कल्पना प्रशासन, राज्यकारभार, सामाजिक जीवन इत्यादी घटकांना अनुसरून समाजात प्रचलित आहे. जसे को, नृत्य, संगीत, क्रीडा, भाषा, आहार, राहणीमान, अलंकार, जन्म-मृत्यूच्या विधी धार्मिक सण, उत्सव सामुदायिक कार्यक्रम इत्यादी.

संस्कृतीचे कार्य :

संस्कृती मानवाला जीवन जगण्याचे मार्गदर्शन करते. तसेच मानवाच्या मनावरील ताण-तणाव कमी करत मानवाला आत्मिक, मानसिक समाधान निर्माण करते, संस्कृतीद्वारे सामाजिक संघटन, एकात्मता निर्माण होत समाज व राष्ट्रीय विकासाला दिशा मिळवून गती प्राप्त होते.

संस्कृतीचे महत्त्व :

संस्कृती मानवाची जीवन जगण्याची पद्धत आहे. ती मानवाला सामाजिक, कौटुंबिक, धार्मिक, राजकीय जीवन जगण्याचे मार्गदर्शन करते. ती रुढी, प्रथा, परंपरा यांचे एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे हस्तांतरण करते. तर धार्मिक, सामाजिक, भाषिक, प्रांतीय संघटन करते, संस्कृती ही मानवाचे सामाजीकरण करणारा प्रमुख घन आहे. संस्कृती मानव व समाज यांच्या अस्तित्वाचे प्रतीक आहे. संस्कृतीद्वारे समाज, समुदाय, राष्ट्र यां विकासाला चालना प्राप्त होते.

प्राचीन भारतीय साहित्य:

लिखित स्वरूपातील धर्मग्रंथ, पुराने, उपनिषद, कथा इत्यादी साहित्याला वाङ्मय म्हटले जाते. वाङ्मय म्हणजे वाणीने जे युक्त ते सर्व काही वाङ्मय होय, वाङ्मयामध्ये बोलल्या गेलेल्या व लिहिलेल्या सर्वच अक्षर रचनांचा समावेश होतो. प्राचीन भारतीय साहित्यामध्ये मुख्यत्वे करून हिंदू, बौद्ध, जैन या व अशा इतर भारतीय धर्मसंपदाचे धार्मिक आणि लौकिक साहित्य यांचा समावेश होतो. प्राचीन साहित्य ढोबळ मानाने धार्मिक व लौकिक साहित्य असे वर्गीकरण करता येईल, प्राचीन भारतीय धार्मिक साहित्यपैकी जास्तीत जास्त साहित्य संस्कृत भाषेत आहे. काळानुसार भाषाप्रमाणेच विचारांमध्येही फरक झालेला आहे. यामध्ये धार्मिक कालखंड भाषिक, व्यवसायिक असे भाग आहेत.

1. **साहित्य:** वैदिक धार्मिक साहित्यामध्ये वेदांच्या संहिता, ब्राह्मण ग्रंथ, आरण्यके, उपनिषदे, दर्शने, सूत्र, ग्रंथ, आर्य महाकाव्य, स्मृती ग्रंथ, इत्यादीचा समावेश होतो. याच्या अभ्यासातून आपल्याला त्या त्या काळातील आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक आणि राजकीय जीवनाची ओळख

https://knowledgeflame.in PRGI Reg. No. MAHMUL/2024/89852 E-ISSN: 3049-1541
KNOWLEDGE FLAME
INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (KF-IMRJ)
(An International Indexed & Peer Reviewed Journal)

होते. संहिता हा वेदाचा मुख्य भाग असून त्यात नंतर ब्राह्मण ग्रंथ येतात. ब्राह्मण ग्रंथाच्या शेवटी आरण्यके आणि त्यानंतर अरण्यकाचा शेवटचा भाग म्हणजे उपनिषदे असा क्रम मानला गेला आहे. तरीही यातील काही भागाचा विकास समांतर झाला असण्याची शक्यता आहे.

2. वेदांगे

धार्मिक वेदांमध्ये मानवी जीवनाचे वास्तव मांडण्यात आले आहे. हे वेद ग्रंथ संस्कृत भाषेत लिहिले गेले आहेत. या संस्कृत भाषेमध्ये देव-देवता, जाती धर्मांची जीवनपद्धती, त्यांचे सण, उत्सव, जयंती इत्यादीचे लिखाण झालेले आहे.

३. धार्मिक ग्रंथ : प्राचीन साहित्यामध्ये रामायण, महाभारत, त्रिपीटीका, इत्यादी धार्मिक ग्रंथाचा समावेश आहे. तसेच मनुस्मृती, पुराण, ऋग्वेद याही ग्रंथांचा समावेश होतो. त्याचबरोबर प्राचीन जीवन, मनोरंजन, कला, क्रीडा, दंतकथा इत्यादी साहित्याचा वाङ्मयामध्ये समावेश होतो.

निष्कर्ष

1. प्राचीन भारतीय संस्कृती मानवी जीवनाचे स्वरूप असून ती जीवन जगण्याचे मार्गदर्शन करते.
2. प्राचीन भारतीय धार्मिक ग्रंथ, कथा लिखित साहित्य याद्वारे नमूद केले आहे.

सारांश:

प्राचीन संस्कृती आणि साहित्य हे भारतीय जीवन पद्धतीचे स्वरूप आहे, जे विविध जाती, धर्म, शासक यांनी आपल्या कार्यपद्धतीने नमूद केलेले आहे ते आधुनिक अभ्यासक संशोधक यांना सहीभूत व आहे.

संदर्भसूची :

1. प्रा. घोटाळे राणा, "सामाजिक संशोधनाची तत्वे व पद्धती" श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर, 2000
2. करंबळेकर विनायक वामन, "संस्कृत साहित्याचा इतिहास", वर्धा प्रकाशन, नागपूर. 1998.
3. भांडारकर मेहेंदळे, "वेद निर्णयाचा इतिहास", विद्या संशोधन मंदिर, पुणे. 2001
4. बनारसीदास मोलाल, "प्राचीन भारतीय साहित्याचा इतिहास", वरद प्रकाशन, पुणे. 2005
5. प्रा. गाठाळ एस. एस., "प्राचीन भारताचा इतिहास", कैलास पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद. 2000.